

Bəkir Çobanzadə macar mətbuatında

XX əsrdə Azərbaycanda humanitar elm sahəsinin görkəmli simalarından olan professor Bəkir Vahab oğlu Çobanzadə (1893-1937) böyük ənənələrə malik macar türkologiya məktəbinin yetirməsi idi. Ən başlıcası isə XX yüzilliyin əvvəllərində Avropanın mühüm elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri sayılan Budapeştdə tək elmi deyil, həm də böyük həyat universiteti keçmişdi. Macarıstan paytaxtında yaşadığı beş ilə yaxın müddət ərzində bir tərəfdən Avropa tipli ali təhsil, digər tərəfdən isə daimi özünü təkmilləşdirmə yolu ilə müasir düşüncəyə və siyasi biliklərə yiyələnmişdi. Qərblə Şərqi öz şəxsinə sintez etmiş insan kimi yetişməyi, yeni təfəkkür sahibi olmağı bacarmışdı. Fərqli coğrafiya, intellektual mühit, demokratik ab-hava onun mədəni-mənəvi, habelə siyasi baxımdan püxtələşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdi. Məhz elmi çevrənin təsiri ilə mənsub olduğu Kırım tatarlarının, bütünlükdə türk xalqlarının tarixi keçmişinə, çağdaş həyatına və gələcəyinə marağı sınımlaşmışdı.

Macarcanın bütün çətinliyinə baxmayaraq (təbii daşıyıcıları yumor qarışıq qürur hissi ilə öz dillərini "sirlə şifrə" adlandırırlar - V.Q.), onu bir neçə ay ərzində universitet mühazirələrini dinləmək səviyyəsində mənimsəyə bilmişdi. Qeyri-adi istedadı, inadi, zəhmətə qatlaşmaq bacarığı sayəsində çoxasrlıq macar tarixini, ədəbiyyat və mədəniyyətini ölkənin irəli gələn insanları, onun öz bağrından qoparıb yetirmələri qədər dərinlən öyrənmək fürsətini də əldən qatırmaqdan qorunmuşdu. Təbii ki, bütün bunlar asanlıqla başa gəlməmişdi. Budapeşte gəlişinin ikinci ilində istənilən dostu Həmdü Atamana məktubunda təhsil həyatının ilk gündən özünə necə yüksək tələbkarlıqla yanaşmasından söz açaraq yazırdı:

"İlin sonunda müdhiş imtahanların var. Fövqəladə bir qeyrətə çalışmaq lazımdır. Macarıstanda doğulan və 12 il macar dilində oxuyan, öyrənən macarlarla bərabər macar ədəbiyyatından, tarixindən imtahan verməliyəm. Müvəffəq olduğum təqdirdə mənə böyük şərəf və ətibar başarsızlığa uğradığım təqdirdə isə səfehlik tənəsi və xacələt tərzi gözləyir. İndiyə qədər bütün qeyrətə macar dilini bacardığım qədər mükəmməl öyrənməyə sərf olundu. Artıq dil məsələsində başqalarından o qədər də fərqlənmirəm. Bəzən qüvvəm tükənsə də, inadım və arzularım tükənmir"

Şübhəsiz, fərdləri və toplusları yaxınlaşdırmaq, təmas qurmağın ən sınırlanmış yolu dil bilgisiydi. Aydın məsələdir ki, Bəkir Çobanzadə xüsusi bir inadla təhsil almaq üçün gəldiyi ölkənin dilinə yiyələnmişdi, uğurlarının çoxu əlçatmaz olardı. Macarcanın səsliyinə isə dilin təbii daşıyıcıları da etibar edirdilər. Məsələn, aparıcı macar qəzetlərindən birinin - "Budapeşti Hir-lap"ın müxbiri Gyula Pekar 16 mart 1918-ci il tarixli sayda yazırdı: "Qarasubazardan (Kırım) olan gənc şair Bəkir Sidqi Odessadakı rus və Konstantinopol-dakı türk universitetini bitirdikdən sonra əvvəlcə Eötvöş kollecinin tələbəsi olmuş, indi isə Budapeşt universitetini başa vurmaqdadır. O, macarca Peştin yoxsul məhəllələrindəki yerli sakinlərin çoxundan daha yaxşı danışır".

Başlanğıc mərhələdən uğurlu həllini tapan dil amili Bəkir Çobanzadənin qarşısında türk və macar xalqları arasında daha sıx münasibətlər yaratmaq üçün ölkə mətbuatından yararlanmaq imkanı açmışdı. Tələbə gəncin ciddi məqalələrlə bağlı məqalələrini həm Budapeşt, həm də İstanbul və Kırım ziya-lıları, ictimai-siyasi xadimləri eyni dərəcədə maraqla qarşılayırdılar.

Təəssüf ki, Bəkir Çobanzadənin türkoloq və ədəbiyyatşünas, siyasətçi və publisist kimi macar mətbuatında dərc olunan yazıları barəsində indiyə qədər dəqiq məlumat və səhih bilgiler mövcud deyil. Ümumiyyətlə, belə mübhəmlik aurası alimin bütün həyat-yolu və şəxsiyyəti üçün səciyyəvidir. Bu baxımdan onu "əfsanələrə bürünmüş adam" adlandıran ukraynalı tədqiqatçı, profes-sor D. P. Ursunun fikri ilə qeyd-şərtsiz razılaşmaq mümkündür. Alim "Bəkir Çobanzadə. Həyatı. Təleyi. Dövrü" adlı qiymətli monoqrafiyasında (Simferopol, 2013, ikinci nəşr) yazır: "Bəkir Çobanzadənin adı ilə bağlı mif və əfsanələrin keçmişdə qaldığını düşünmək böyük və yersiz nükbinlik olardı. Yox, elmi cəhətdən məhsuldar və faydalı adlandırılması heç cür mümkün olmayan bu ənənə günümüzdə də yaşayır. Məsələn, diribaş bir publisist lap bu günlərdə artıq dəqiq elmi araşdırmalar nəticəsində çoxdan rədd edilmiş bir uydurmanı yenidən təkrarlayır: guya Birinci Dünya müharibəsi zamanı Çobanzadə avstriyalılara əsir düşmüş, sonra da hansı sehri yollarla Budapeşt universitetinin tələbəsinə çevrilmişdi. Başqa bir mif də ortalıqda dolaşmaqda davam edir: guya o, SSRİ EA-nın müxbir üzvü seçilib. Tanınmış jurnalist özünün məzmunlu siyasi məqaləsində sanki sözarası ortaya belə bir xəbər buraxır ki, guya Çobanzadə məşhur Zincirli mədrəsə qəbiristanlığında İsmayıl Qaspralı ilə yan-bayan dəfin olunub. Doğrudur, orada həqiqətən də bir görkəmli Kırım-tatar və-tənəpərvəri uyuyur. Lakin onun adı Bəkir Çobanzadə deyil, Əhməd Özənbaşlıdır".

Bu cür "mif yaradıcılığı" digər müəlliflər kimi Bəkir Çobanzadə haqqında bir sıra dəyərli araşdırmaların müəllifi olan Kırım-tatar tədqiqatçısı Səftər Naqayev yazıları və elmi yanaşma tərzi üçün də eyni dərəcədə səciyyəvidir. İlk dəfə böyük həmvətəninin əsərlərinin tam bibliografiyasını hazırlayan Səftər Naqayev Budapeştdəki təhsil illərində onun "Rusiya tatarlarının mədəni həyatlarının inkişafı" (1915), "Türk ədəbiyyatında yeni istiqamətlər" (1916) "Türk-tatar dillərində jurnalistikanın inkişafının əsas dövrləri" (1918) adlı kitab və broşürələr yazdığını iddia edir. Lakin iddialarını irəli sürərkən bir sıra prinsipial sualları cavabsız buraxır - bu yazılar hansı dildə qələmə alınmışdı? Hansı mətbu orqanlarda çap olunmuşdu? Digər mənbələrdə bu barədə məlumatlara təsadüf edilirmi? Əlyazmaları, yaxud çap nüsxələri qalıbmı? Əgər tədqiqatçı onları görməyibsə, mövcudluqlarından hansı əsasla danışır? Və s. və i.ə...

Bəri başdan qeyd edim ki, Səftər Naqayevin bibliografiyasında istər xronoloji, istərsə də faktiki baxımdan bir sıra ciddi yanlışlıqlara yol verilib. Türk, macar, Ukrayna və polyak türkoloqlarının son araşdırmalarından bəlli olduğu kimi, Bəkir Çobanzadə Macarıstan paytaxtına 1915-ci ilin sonlarında gəlmiş, universitetdə təhsil həyatına isə növbəti ilin oktyabr ayında başlamışdı. Amma Səftər Naqayevin yazdığından belə çıxır ki, o, hələ İstanbulda olarkən macar mətbuatında əsərlər çap etdirib. Təbii ki, bu, mümkün olan iş deyildi. Biblioqrafiyada adı çəkilən ilk yazıya bir qədər sonra qayıdaq. Digər iki "əsər" gəldikdə isə uydurma çap ilinə baxmayaraq, nəşr yeri və dilinin göstərilməməsi onların konkret mövcudluğundan daha çox fantaziya məhsulu olduğunu söyləməyə əsas verir.

Amma bir məsələ var ki, bəzi irreal versiyaların meydana çıxmasında Bəkir Çobanzadənin özünün də "xidməti" olmuşdu. Çünki həyatının faciəli sonluğundan iki il əvvəl yazdığı tərcümeyi-halında 1911-ci ildə İstanbulda "Gənc tatar yazıçıların əsərləri" kitabçasının çapdan çıxacağını, 1915-1916-cı illərdə isə Budapeştdə ədəbiyyat və dilçiliyə dair elmi etüdlər nəşr etdirdiyini göstərmişdi.

Çox güman ki, İstanbulda Kırım tatarları Cəmiyyətinin yardımı ilə belə bir məqalə, yaxud broşürünün çapı baş tuta bilərdi. Lakin eyni sözləri heç bir vaxtda 1915-1916-cı illərin Budapeşti haqqında demək mümkün deyildir.

Yaxud başqa bir məqam. Bəkir Çobanzadə yalnız elmi-publisist deyil, nəşirlik və redaktorluq fəaliyyətinin də Budapeştdə başladığını əsas götürərək 1931-ci ilə aid "Elmi işçilərin siyahıyaalma anketi"ndə 1919-cu ildə "üç ay Macarıstan sovet hakimiyyətinin türk dilində çıxan "Şərq" qəzetinin redaktoru" olduğunu göstərmişdi. "Kırım-tatar ədəbiyyatında qurultayçılıq və millətçilik" (Simferopol, 1929) broşürsində isə yazırdı: "Macarıstan Sovet Respublikası dövründə mən macar kommunasının orqanı "Şərq" qəzetini redaktə edirdim. III Beynəlmiləl dastələrinin (Hansı dastələrin? Çox güman, Budapeştdə təhsil alan Anadolu türkləri və Kırım tatarlarından ibarət tələbə gənc-lər topluluğu nəzərdə tutulur - V.Q.) siyasi rəhbərlərindən və təşkilatçılarından idim. Eyni zamanda, Macarıstanda milli azlıqların "Lenin evi" adlı Şərq bölməsinin rəhbərliyini həyata keçirirdim".

Bəkir Çobanzadə macar mətbuatında

Görkəmli Kırım-tatar alimi haqda hələlik son və şübhəsiz, daha müəmməl tədqiqat əsərlərindən birinin - "Bəkir Çobanzadə. Həyatı. Təlebi. Dövrü" kitabının (Simferopol, 2013) müəllifi professor D.P.Ursu yuxarıdakı məlumatı şübhə altına alır. Onu həmin dövrdə təzyiqlərə məruz qalan, millətçilikdə itihama olunan Bəkir Çobanzadənin kommunist idealları ilə daha əskidən bağlılığını göstərmək, özünü duruya çıxarmaq məqsədi ilə dövrüyyəyə buraxdığını ehtimal edir.

Macar türkologiya məktəbinin yetirməsi olan polyak alimi, professor Henrix Yankovski də "Bəkir Çobanzadənin Macarıstandakı həyat və fəaliyyəti haqda qeydlər" məqaləsində (Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, c.XLVII, 1994, s.129-141). Macarıstanda bəli mətbu orqanın mövcudluğu fikrini qətiyyətlə rədd edir. Ölkə arxivlərində və kitabxanalarında "Orient" qəzeti ilə bağlı aparılmış araşdırma heç bir nəticə vermədiyini bildirir.

Lakin macar turaçlarının "Turan" dərşində çap edilmiş "Turan" cəmiyyətinin maarifçilik fəaliyyətinə dair" adlı material (1921, say 1, s. 67-71) həmi D.P.Ursunun, həmi də H.Yankovskinin şübhələrində həqlə olmadiqlarını, ən azı itihamlarının tam əsaslandırılmadığını söyləməyə əsas verir.

Məsələ belədir ki, uğursuz vəkil və siyasi avventürist Bela Kunun rəhbərliyi altında Rusiyanın ardınca Macarıstanda da qura ömürlü sovet respublikasının elan olunduğu 1919-cu ildə ölkədə Turan cəmiyyətinin xətti ilə gəlmiş 150 nəfərə yaxın türk tələbə təhsil alırdı. Bəzi qaynaqlar 30 nəfərə yaxın Kırım tatarların da onların sıralarına qoşulduğunu göstərir. "Macar inqilabının" beynəlmilət xarakterini sübuta yetirmək üçün türk-tatar gənclərinin yeni həkimiyyətlə, "sovet orqanları" ilə əməkdaşlığı görülməsini yaratmaq vacib idi. Bu həm də macar və rus sovet quruluşlarını biri-biri ilə yaxınlaşdırən bağ, digər tərəfdən isə türk-tatarların hər iki sosialist ölkəsində inqilabın tərəfindən olduqlarını göstərən etnik-siyasi bir dəlil kimi mənalandırılı bilirdi.

Hadisələrin şahidi yazırdı: "Macar Sovet Respublikasının Xarici Əlaqələr Bürosunun təşəbbüsü ilə Şərqi Sosialist Partiyası quruldu və sıralarını bizim türk tələbələrə doldurmaq istədi. Ölkələrindən; ata-analarından uzun müddətdən bəri beş quruş almayan gənclər üçün Xarici Əlaqələr Bürosunun verdiyi 300-400 krun vasaıt əldə etməz fürsət idi. Beləliklə, onları bir qismi sözlə partiyaya üzv oldu. Anıma 2-3 nəfəri çıxmaq şərti ilə öyrəncilərimiz bu oyuna getmədilər. Deməyə qüsurərlə rəğmən bizimlə (turaçlar nəzərdə tutulur - V.Q.) əlaqəni kəsmədilər və yarımla gəlib atdıqları hər addımı müzakirə etdilər. Partiya "Kelet" ("Şərqi") adı ilə türkce bir dərgi çap

etirdi. Amma dərgi də eynən partiya kimi yetorinə maraq doğurmadığından yavaş-yavaş meyhdandan çökdü".

Göründüyü kimi, H.Yankovskinin "Orient", D.P.Ursunun "Vostok" adı altında atardıqları və mövcudluğuna şübhə ilə yanaşdıqları nəşr macar dilində eyni mənanı bildiren "Kelet", "Şərqi" adı ilə çıxmışdı. Doğrudur, bu məsələdə fikirlər həçalamır. Bəkir Çobanzadə qəzetin "Şərqi", "Turan" dərşisinin namalun müəllifi isə "Kelet" adlandırdığını iddia edir. Təbii ki, türkce qəzet "Kelet" adını daşıya bilməzdi. Amma hər iki adın sarlıövəyə paralel çıxarılması mümkündür. XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan mətbuatında bu nümunəyə təsadüf edilir. Təəssüf ki, "Şərqi" - "Kelet" in hələlik heç bir sayı-əşkərə çıxarılmadığından Bəkir Çobanzadənin oradakı iştirak səviyyəsi haqda nə isə demək çətindir.

Professor Ursunun fikrincə, tarəciyyətdə xətrətləndirən başqa bir inqilabi qurumun - "Lenin haza", yəni "Lenin evinin" mövcudluğu da heç bir sənədə təsdiq olunmur. "Turan"dakı məqalə isə bu məsələdə də Çobanzadəni həqlə çıxarır. Orada deyilir: "Proletar diktaturası adlanan dövrdə işləmiş (sağ mühafizəkar mövqedə dayanmış) turaçları nəzərdə tutulur -V.Q.) daha da çətinləşdi. Dərşəyiniz Parlament binasında yerləşirdi. Qırmızıları bizi bayra atdılar. Yetirimi "Lenin gənclərinin" məşğul olduğu otaqlar kimi istifadə etməyə başladılar".

Əgər Bəkir Çobanzadə həqiqətdən də qısa ömürlü "Kelet" - "Şərqi" qəzetinin redaktoru və "Lenin evi"nin rəhbəri vəzifələrində çalışmışdısa (ideoloji təqiblərin gələndiyi, sovet çəkistlərinin əlində doqıq məlumat olmadıqı şəraitdə "kommunist keçmişini zənginləşdirmək" üçün özünü çox asanlıqla bolka də yalnız konardan müşahidə etdiyi proseslərin mərkəzi simasına çevirə də bilirdi!), deməli 1919-cu ildə onun ictimai-siyasi baxışlarında ciddi təbəddülət baş vermişdi. Həmin dövrdə qədr sağ-mühafizəkar millətçi qüvvələr və macar turaçları ilə əlaqə saxlayan, Rusiya imperiyasındakı türk xalqlarının, ilk növbədə isə doğma Kırım tatarlarının milli dövlətçilik ideyasının atəşin təbliğatçısı kimi tanınan gənc əlim əks cəhəyə -sosialist və kommunistlər alyansının tərəfinə keçmişdi. Həttə dünənki turaç dostlarının öz istə yerlərindən çıxarılmasına, burada "Lenin evi" təşkil olunmasına da, sakit nəzərlə baxmış, bəlkə də prosesdə şəxsən iştirak etmişdi.

Bəzi məlumatlara görə, Bəkir Çobanzadə 1920-ci, yaxud 1921-ci ildə 133 günlük mövcudluqdan sonra fəskoyə uğramış Macarıstan Sovet Respublikasının lideri Bela Kunla (1886-1938) vətəni Kırmda -görüş-

müşdü. Macar inqilabının labüd məğlubiyəti keçmiş kommunist liderini Moskva-yə sığınmaq məcburiyyəti qarşısında qoymuşdu. Burada isə köhnə xidmətləri nəzərə alınaraq o, 1920-ci ilin noyabrında Kırım Respublikası Hərbi İnqilab Komitəsinin sədri vəzifəsinə, təyin olunmuş, qədr bolşevik Rozaliya Zemlyayka ilə birlikdə Vrangel ordusuna və antibolşevik ünsürlərə qarşı dərşəli "qırmızı terrorun" həyata keçirilməsinə rəhbərlik etmişdi. Deyilənə görə, Kırmda köhnə həmkarlar -macar kommunistlərinin lideri ilə "Şərqi-Kelet" qəzetinin keçmiş redaktoru təsadüfən görüşmüşdülər. Bela Kun onun hazırkı siyasi -təmayüllü və partiya mənsubiyyəti ilə maraqlanmışdı. Avropadan Kırma qayıdandan dərhal Milli Firqənin fəal üzvləri, hətta liderləri sırasında yer alan Bəkir Çobanzadə isə qətiyyətlə qorxub-çəkinmədən "Macarıstanda kommunist idim, burada isə milliyətçiyəm" cavabı vermişdi. Hərçənd, müəyyən səbəblərdən belə dialoqun mövcudluğu mənə çox da inandırıcı görünmür. Lakin istənilən halda o haqiqətdən də baş vermişdisə, o zaman əslində gerçəkliyi əks etdirirdi. Çünki deyildiyi kimi, doğrudan da Bəkir Çobanzadə vətəndən döndəndən sonra nisbətən qısa müddətdə də olsa, siyasi baxışlarını radikal şəkildə dəyişmişdi. Siyasi təqiblərin şiddətləndiyi 1930-cu illərdən fərqli olaraq, həmin dövrdə o, Şərqi kommunistləri üçün nəşr edilən macar qəzetinin baş redaktoru və "Lenin evinin" rəhbəri olması ilə xüsusi qürəllənirdi. Macarıstan Sovet Respublikasının lideri Bela Kunun özünün edam kötiyyəsinə sürükləndiyi 1937-ci ildə isə bu cür xidmətlərini qəbərilməsinə ümumiyyətlə ehtiyac qalmamışdı... Çünki "qara siyahıya" düşənlərə heç vətənlə aman verilmirdi.

Çox güman, aqlıq və məhrumiyətlərin at oynatdığı 1918-ci ildə qürbət məmləkətdə üzlaşdığı dərşətli maddi çətinliklər, sıxıntı və ehtiyac artıq neçə illər boyu ailəsi də daxil olmaqla heç yerdən heç bir maddi yardım almıyan Bəkir Çobanzadəni də türk-tatar tələbələrini bəzəli ilə birlikdə "Macarıstan Sovet Respublikasının Şərqi siyasəti"na bağlı yazılar, görüntü xarakterli oyunlara cəkməmişdi. Nəzərlərin məhz ona zillənməsi, türk əsilçiləri arasından məhz onun seçilməsi isə tamamilə təbii idi. Çünki təhsilini başa vurduğu 1918-ci ildə ədəbi-ictimai dairələrdə və mətbuat aləmində müəyyən qədr tanınırdı. Həm də kommunistlərə zahiri əməkdaşlıq yolunu tutana qədr sağ təmayüllü, millətçi əhval-ruhiyyəli qəzet və məcmualərdə müəyyən iş təcrübəsinə malik idi. Digər tərəfdən, qeydlərdən də göründüyü kimi, tanışları arasında həmin təmayüllüün bozi görkəmli nümayən-

dələri, tanınmış simalar da vardı. Bir sözlə, ədəbi-siyasi təcrübəsi və cəmiyyətdəki əlaqələri nəzərə alındıqda macar kommunistlərinin türkce nəşr edəcəkləri qəzetin ən layiqli redaktoru yalnız Bəkir Çobanzadə ola bilərdi.

Amma karikatur Macarıstan Sovet Respublikasının süqutundan sonra da qəzet redaktoru, "Lenin evləri"nin rəhbəri, hətta macar Qırmızı ordusunda Xarici legionun təşkilatçısı kimi Bəkir Çobanzadənin üzde qalmayı bacarması; Bela Kun tərəfdarlarına qarşı əmansız mövqə tutan admiral Xorti diktaturasının təqiblərinə uğramaması bütün bu fəaliyyət sahələrinin həqiqiliyi üzərinə şübhə salır.

Milli qüvvələrlə əlaqəsi, iş birliyi və əməkdaşlığı isə tam gerçəkdi və hər cür şübhədən uzaqdır. Tanış olduğu, işğurlar əlaqələr saxladığı macar ictimai-siyasi fikri və mədəniyyətinin aparıcı simalarına gəldikdə isə onların sırasında, heç şübhəsiz, ilk növbədə qraf Albert Apponyinin (1846-1933) adı çəkilməlidir. O, tarixi XIII əsrdən başlayan macar əsilzadə əsilinin nümayəndəsi, dövlət xadimi və siyasətçisi idi. Həyatının son illərində dövrün ABS və Britaniya mətbuatı bu müdrik siyasətçidən bir qədər olaraq "The Grand Old Man of Central Europe" ("Mərkəzi Avropanın böyük ağsaqqalı") kimi söz açırdı. Vətəninə isə "Günü-müztün ən böyük macarı" adını qazanmışdı. Bəkir Çobanzadənin təhsil aldığı dövrdə - 1917-ci il iyundan 15-dən 18-ci il mayın 8-nə qədər qraf Apponyi ikinci dəfə (ilk dəfə 8 aprel 1906 - 17 yanvar 1910-cu il) Macarıstan kralığının dini işlər və təhsil naziri olmuşdu. Ölkədə məktəb sisteminin milliləşdirilməsi, təhsilin istisnasız olaraq ana dilində aparılması sahəsində böyük işlər görmüşdü. Kiçik fəsilə ilə 40 ildən çox üzv seçildiyi Macarıstan parlamentində vitse-spiker, birləşmiş müxəlifətin və ayrı-ayrı siyasi partiyaların lideri kimi ölkə həyatında mühüm rol oynamışdı. Müstəqil macar dövlətinin tarixində başqa bir önəmli xidməti isə Versal Sülh konfransında ölkəsinin nümayəndə heyətinə rəhbərlik etməsi idi. Altı xarici dildə sərbəst danışan, tarix və ədəbiyyat, fəlsəfə və musiqi sahəsində dərini biliyi ilə seçilən qraf Apponyi 1911-1932-ci illərdə beş dəfə Nobel mükafatına nominant göstərmişdi. Uzaq Kırmdan gəlmiş tələbə gəncin çağdaş tarixə möhürünü vurmuş belə şəxsə görüşməsi, sıxılıb-çəkinmədən onunla Macarıstanın türk dünyası ilə əməkdaşlığı və birgə nəşr ideyasını müzakirə etməsi həmi özünə, bilik və qüvvəsinə əminliyin, həm də macar cəmiyyətindəki nüfuzunun göstəricisi sayıla bilər. Eyni əsasla bunu Macarıstanın qabaqcad adamlarının türk

dünyasına soy-kök və mənşə birliyində irəli gələn həqiqi marağı kimi də mənalandırmaq mümkündür.

Bəkir Çobanzadə həmvətəni Süleyman Sudi bəyin İstanbulda nəşr etdiyi "Kırım Mecmuası"nın 1918-ci il 7-ci sayında çap olunan "Macar qaradşlar" məqaləsində macar siyasətinin patriarxi ilə həmin görüşündən söz açaraq yazmışdı: "Keçənlərdən bundan bir neçə ay əvvəl maarif naziri olmuş və hazırda da macar parlamentində mühüm bir partiyaya rəhbərlik edən qraf Apponyi Albertlə Kırım və digər tatar məmləkətlərinin siyasi və mədəni vəziyyəti haqqında saatlarla fikir mübadiləsi aparmış və macar mətbuatında bu məsələlərlə ayrıca məşğul olacaq bir orqan, bir vasitə bulunmadığından təəssüflümlü bəyan etmişdim".

Şübhəsiz, belə yüksək səviyyəli ünsiyyət öz-özünüdə diqqətəlayiq hadisə idi. Daha mühüm və diqqətə çəkan cəhət isə qraf Apponyi ilə söhbət zamanı səslənən təkliflərin sadəcə söz olaraq qalmaması idi. Çünki üstündən az keçməmiş birgə macar-tatar mətbu orqanının təsis istiqamətində əməli təşəbbüs göstərilməmişdi. Bəkir Çobanzadə hətta nəzərdə tutulan birgə nəşrin adını da qeyd etmişdi: "Bu gün artıq bir çox macar ailələrinin birləşməsi "Gönsöl", "Ulkar yıldız" ("Dan ulduzu") adında üç yüz-dörd yüz min krun sərməyə və bir kaç yüz min krun da aksiyonla bir gündəlik qəzetə çıxarmaq üzrə fəaliyyətdə bulundurlarını məmnuniyyətlə üzrə yazı bilərəm". Bu qəzetə türk-tatar və macar kamıu oyunu (ictimai-fikrini -V.Q.) bir-birinə təmizləyəcək və hər iki millətin ədəbiyyatından bir çox şeylər tərcümə edəcək". Daha sonra "Yaxında çıxacağına ümid bəslənilən" qəzetin qurucuları sırasına tələbə Bəkir Sidi və türk əsilli iş adamı Əhməd Hikmət Bəyafəndi göstərilirdi. Yeni nəşr ilk sayında oxucuları Abdulla Tokay, Ayaz İshaki, Said Süncəy kimi tatar müəlliflərin əsərləri ilə təmin etməyi planlaşdırırdı. Lakin mənbələrdə niyyətin gerçəkləşməsi ilə bağlı hər hansı məlumat rast gəlinmir. Çox güman, hərbi dövrünün ağı mənəvi-iqtisadi şəraiti və Macarıstanda hökm sürən xaos buna imkan verənməmişdi.

Macar cəmiyyətinin yüksək təbələrinin nümayəndələri ilə bərabərliyə qədr işğurlar əlaqələrindən qürur hissi ilə söz açan müəllif hələlik daha çox aristokrat salonlarına xas türk-tatar marağının artıq daha geniş ölkədə yayılaraq universitet auditoriyalarına ayaq açmasını, elmi araşdırma mövzusunə çevrilməsini xüsusi məmnuniyyətlə vurğulayırdı. Bir neçə ay əvvəl Budapeştdə "Türk-tatar və macar etudləri klubu"nun təsis olunduğu, kırımli tələbənin özündən xəbərsiz həmi

klubun fəxri katibi vəzifəsinə gətirildiyi bildirilirdi. Təbii ki, Bəkir Çobanzadə şəxsinə göstərilən ehtiramdan xüsusi məmnunluq duymuşdu. Amma yəne də gəncliyi və təcrübəsizliyi ilə bir araya sığmayan tərəfsizlik göstərən belə hassas məsələlərdə ifratə varmamağı özünə əlim deyənin ümüdə vəzifələrindən biri sayırdı: "Bununla bərabər, mən də elmdə hər türlü həyəcanlardan, nüfuzlardan azad olmaq tərəfsəliyəm. Bizim üçün önəmli olan bu soyuqqanlılıqdır".

Universitet təhsilini başa vurduğu əradə Bəkir Çobanzadə macar ədəbi cəmcəsində yalnız türkoloq-alim və publisist deyil, həm də istedadlı şair kimi tanınırdı. Gənc macar türkoloqları David Geza və Fodor Pal onun ölmətinin 60 illiyi münasibətilə Körösi Çoma Cəmiyyətinin "Şərqi Tədqiqatları" ("Keletikutatları") məcmuəsində işiq üzvi görən "Bəkir Sidi Çobanzadənin tarəciyyəti-halı; Macarıstanla bağlı ədəbi yaradıcılığı və yeddi çap olunmuş şeiri" məqaləsində yazırlar: "Bəkir Çobanzadə macar cəmiyyəti tərəfindən qəbul olunmuşdu. Bunu il macar şairinin - Dyula Yuxas və Arpad Zemplenin öz şeirlərində ona həmkarları kimi müraciət etmələri də sübuta yetirir. Bu müraciətlər haqqında indiyə qədər Çobanzadə ilə bağlı tədqiqatlar da heç bir şey deyilməmişdir. Əslində isə macar ədəbiyyatı tarixinin öyrənilməsi bəxumundan bu ciddi faktıdır. Çünki son vaxtlara qədər Dyula Yuxasın öz şeirlərində möhkəmə, hansı həmkarına müraciət etdiyi bilinmirdi. Həmi fakt eyni dərəcədə Çobanzadənin tədqiqi üçün də səciyyəvidir. Ona görə ki, Dyula Yuxasın 13 may 1920-ci ildə yazdığı şeir Bəkir Çobanzadənin orijinali ilk dəfə 1993-cü ildə Ankarada çap olunan "Müsləman Balası, müsləman balası" (həmi şeir mənim Azərbaycan türkçesinə çevirində "Müsləman balası, islam cocuğu" adı altında "525-ci qəzetdə dərc olunmuşdur -V.Q.) şeirində macar şairinin poetik cavabıdır".

Proseslərin məntiqi ardıcılıqla sıralamaq istəsək belə bir mənzərə alınır: Bəkir Çobanzadə macar cəmiyyətində müəyyən qədr tanınmış, daha ciddi söz sahibi olmaq, imkanlardan yararlanaraq Kırım tatarlarını və türk dünyasını təbliğ etmək üçün "Gör" mətbu orqanının olmasını vacib sayırdı. Əvvəlcə bu fikrini sağ təmayüllü, milli-mühafizəkar qüvvələrlə iş birliyi şəraitində həyata keçirməyə cəmtmişdi. Lakin macar inqilabı bir tərəfdən bütün planlarını pozmuş, digər tərəfdən isə qarşısında yeni imkanlar açmışdı. Yəqin ki, kommunistlər tərəfindən nəşr olunacağına baxmayaraq, ilk növbədə türk-tatar xalqının tanınılmasına, təbliğinə xidmət edəcək "Şərqi" - "Kelet" qəzetinin redaktoruğunu da bu məntiqə əsaslanaraq üzərinə götürmüşdü. Və təbii ki, bu zaman yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, mətbuatla bağlılığı da işinə yaramışdı.

(Ardı var)